

Vytautas MAŽIULIS

Vilniaus universitetas

DĖL LIETUVOS VARDŲ 1009 METAIS (ŠV. BRUNONO MISIJA)

§ 1. Iš Kvedlinburgo metraščio (ir kitų panašių istorijos šaltinių) žinome, kad misionierius šv. Brunonas (Bonifacas) 1009 metais žuvo pagonių krašte *in confinio Rusciae et Lituae* „paribyje su (Kijevo) Rusia ir Lietuva“¹, t. y. žuvo jis kažkur vietose, artimesnėse Rusiai ir tolimesnėse Lietuvai (žr. dar § 12)². Šitaip Brunonianos šaltiniai pirmą kartą (1009 m.) paminėjo ir *Lietuvos* vardą, bet ne lietuviška lytimi, o s. rusų (Kijevo Rusios) lytimi **Litva*, kuri iš Kijevo Rusios pateko ir lenkams.

§ 2. Tą s. r. **Litva* prieš XI a. buvo dar ne **Litva*, o (s. r.) **Lētvā* (plg. K. Būga RR III 557); ši atsirado iš to paties meto lyties lie. **Lēt(u)vā* [*< *Leit(u)vā*, žr. toliau], kuri išvirto (nuo XII–XIII a.) į lie. **Liet(u)vą* → *Lietuvą*. Taigi *Lietuvos* vardas (jo *a p s l a v i n t a* lytimi) yra paliudytas ne tik 1009 m., bet ir anksčiau – prieš XI a. (bent jau X a., kai prasidėjo Kijevo Rusios ir dalies Jotvos (jotvingių) bizantiškas krikštijimas).

§ 3. Į lie. *Lietuvà* virtęs tautovardis (lie.) **Lēt(u)vā* *< *Leit(u)vā* [su įspraustiniu **(u)-*] bus buvęs singulare collectivum (reikšme „Lietuvos žmonės, lietuviai“), iš kurio atsirado naujas žodis – galūnės vedinys lie. **leituvjai* *> *lētuvjai* *> lietūviai* „Lietuvos žmonės, lietuviai“; taigi žodis *Lietuvà* [*< *Lēt(u)vā* *< *Leit(u)vā*] yra aiškiai senesnis už žodį *lietūviai* resp. *lietūvis*. Dėl visa to plg. mano straipsnį Blt III 41 (su liter.).

§ 4. Tautovardžiai **Leit(u)vā* „Lietuva“ ir (panašios darybos) **Jāt(u)vā* „Jotva“ savo kilme suponuoja *u p ė v a r d ž i u s* **Leit(u)vā* resp. **Jāt(u)vā*, kuriais iš pradžių galėjo vadintis ne viena (up.) **Leit(u)vā* ir ne viena (up.) **Jāt(u)vā*. Šie bus atsiradę periferinio baltų prokalbės arealo, tiksliau, – vak. baltų (t. y. senovinio jotvingių–prūsų) prokalbės arealo tam tikrose šnektose; plg. tai, kas pasakyta apie lie. (up.) *Ēisra* kilmę (§ 8). P a s t a b a: apie tai, kad būtent ir lie. *Lietuvà* [*< *Leit(u)vā*] iš k i l m ė s priklauso turbūt vak. baltų (j o t v i n g i ū – p r ū s ū) prokalbės arealo šnektai, plačiau bus kalbama atskirai.

§ 5. *Lietuvos* vardo pirmasis liudytojas šv. Brunonas žuvo (1009 m.) vietose, kuriose, pasak Brunonianos ciklo istorinių šaltinių³, tekėjusi upė *Alstra* ir gyvenęs genties

¹ Plačiau žr. E. G u d a v i č i u s, – Darbai ir dienos, III, 1996 (toliau – DD), 115–128 (su liter.).

² Tai, kad hagiografas čia mini p i r m i a u (Kijevo) R u s i ą („Rusciae“), o ne Lietuvą („Lituae“), man rodos, nėra atsitiktinis dalykas, žr. šio straipsnio pabaigą.

³ Žr., pvz., B. S a v u k y n a s, – Tarp istorijos ir būtovės (sudarė A. Bumblauskas, R. Petrauskas), 1999 (toliau – IB), 13 tt. (su liter.); žr. dar J. B i e n i a k, – ABSI VI 192 (išn. 48, su liter.).

vadas („karalius“) *Nethimer* su broliu („hercogu“) *Zebeden*. Šiuos tris Brunonianos tikrinius žodžius, kurių kilmė veikiausiai jotvingiška (o ne lietuviška, žr. toliau), rekonstruoti nėra taip jau lengva⁴.

§ 6. Pirmiausia – dėl Brunonianos upėvardžio *Alstra*⁵. Jis gali būti (su maža, t. y. tik viena konjektūra) iš jotv. **Aistrā*, suponuojant, kad raštininkas (hagiografas) šio jotv. **Aistrā* segmentą **-i-* („minkštą“) perteikė (klaidingai) raide *-l-*, atliepiančia *minkštąjį* le. *-l-* resp. „*p u s m i n k š t ĳ*“ vok. *-l-*. Prie lyties *Alstra* (vietoj galimos **Aistra*) atsiradimo istorijos šaltiniuose prisidėti galėjo ir vokiško (t. y. ne baltiško) upėvardžio lytis *Elstra* (ji tokiam reikalui iki šiol, rodos, niekieno dar nebuvo panaudota), keturiskart paliudyta šv. Brunono hagiografo Titmaro (Thietmaro) kronikoje (žr. Monumenta Poloniae Historica, I, 251, 266, 282, 305).

§ 7. Upėvardis jotv. **Aistrā* gali slypėti Naugarduko apylinkių (netoli Zietelos) upėvardyje gudų *Яmpa* (Molčadies intakas) iš sl. **ętrā* < (sl.) **ęstrā* (< jotv. **Aistrā*) su čia išnykusiu (sl.) **-s-*; dėl panašaus sl. **-s-* nykimo plg. S. B. Bernšteiņ, Očerksravn. grammatiki sl. jazykov, 278 t.

§ 8. Upėvardį jotv. **Aistrā* nesunku kildinti iš (jotv.) **Eistrā* su išpraustiniu *-t-*, panašiose pozicijose dažnu *v a k b a l t a m s* (prūsams bei jotvingiams), ir toliau – iš lyties vak. bl. **Eisrā*, giminiškos su Šilutės apylinkių (senojo vak. baltų arealo) upėvardžiu **Éisra* (dėl jo žr. K. Būga RR I 503; A. Vanagas, Liet. hidron. etimol. žodynas, 100). Plg. vak. baltų relikтус lietuvių (ypač Zietelos) šnektose, žr. A. Vidugiris, Blt XXXI 31 tt.

§ 9. Asmenvardžio *Nethimer* siejimas su lie. *nėčias* „nebylys“ ir pan.⁶, net ignorojantis ir tų lie. žodžių kilmės problemą (žr. E. Fraenk el LEW 490), yra nepatikimas⁷. Asmenvardyje *Nethimer* slypi greičiausiai dvikamienis asmenvardis jotv. **Metimēr-* resp. **Meti-mīr-* su **M-*, dėl tolimosios disimiliacijos išverstu (matyt, paties raštininko) į *N-*. Čia dėl sando jotv. **Met-* plg. jotv. (up.) *Mete* (> le. *Netta*, žr. K. Būga RR III 135), pr. (avd.) *Mete*, *Net-menis* (su *N-* < **M*) ir *Mettekaymen*, lie. (ež.) *Met-el̥ys* (turbūt jotv. kilmės) ir kt., kuriuose ieškotinas verb. bl. **mēt-* „sukti, kreipti“ (dėl jo žr. PEŽ III 320 tt.; plg. A. Vanagas, op. cit., 213 s. v. *Metel̥ys*). To jotv. **Metimēr-* / **Metimīr-* sandas (jotv.) **-mēr-* / **-mīr-* bus atsiradęs kaip sufiksoi-

⁴ Žr., pvz., išn. 5.

⁵ Šio ir kitų dviejų Brunonianos žodžių (asmenvardžių) rekonstrukciją yra bandęs aiškinti B. Savukynas (l. c.). Tačiau jo aiškinimai, deja, nėra patikimi (plg. ir Z. Zinkevičius, – IB 15 t.; idem, Istorijos iškraipymai, Vilnius, 2004, 100 t.). Nėra patikimi tie aiškinimai jau vien dėl to, kad remiasi įvairių konjektūrų (faktiškai neargumentuotų) prielaidomis, kuriomis ir patys jų autorius labai abejoja.

⁶ Žr. B. Savukynas l. c.

⁷ Plg. ir išn. 5.

das greta (resp. iš) sufiksoido sl. *-mēr- / *-mīr- (pvz., s. r. *Volo-diměrь* / *Vladi-mir*, plg. K. B ū g a RR I 343); plg. dvikamienius (su panašiu sufiksoidu) asmenvardžius pr. *Na-mmer* / *Na-mmir* ir kt., dėl kurių žr. R. Trautman, Die apr. Personennamen, 191.

§ 10. Manau, kad genties vado (*Nethimer*) brolio vardas *Zebeden* yra iš dvikamienio asmenvardžio jotv. **Sebi-sten-*, kurį raštininkas (hagiografas) dėl jo dviejų *s aliteracijos suvokė (klaidingai) kaip **Sebiten-* ir užrašė *Zebeden*⁸ (su *Z-* = **S-* ir su *-d-* = **-t-*). Dvikamienis jotv. **Sebisten-* bus turėjęs sandą jotv. **Sebi-* „sau“ (plg. pr. avd. *Sebe-gaude* ir pr. *sebbei* „sau“) ir sandą jotv. **-sten-* (plg. pr. avd. *Stene-gaude*, dėl jo žr. R. Trautman, op. cit., 151).

§ 11. Atsižvelgdamas į tai, kas anksčiau pasakyta apie Brunonianos šaltiniuose minimus tikrinius žodžius *Alstra*, *Nethimer* ir *Zebeden* (jie yra gana aiškiai jotvingiškos resp. vak. baltų kilmės), manau, kad pirmasis Lietuvos vardo liudytojas šv. Brunonas 1009 metais žuvo ne kur kitur (ir ne Lietuvoje⁹), o būtent jotvingių (matyt, *sensu stricto*, t. y. ne dainavių ir ne sūduvių) žemėje – Jotvoje. Tam tikra Jotvos dalis po to (ir net prieš tai), kai ji kartu su Kijevo slavais buvo (988 m.) apkrikštyta, 1009 metais (šv. Brunono žūties metais) jau buvo gerokai apslavinta – vienur surusėjusi, kitur pasidariusi dvikalbė (rusiška–jotvingiška), trečiur išlikusi jotvingių salomis (apsuptomis rusų). Kaip žinome, nemaža dalis jotvingių, gyvenusių arčiau lietuvių, ir sulietuvėjo (žr., pvz., Lietuvių etnogenezė, 156, 197), o po to vieni iš tokių lietuvių suslavėjo.

§ 12. Taigi šv. Brunonas bus žuvęs (1009 m.) Jotvoje (o ne Lietuvoje). Tačiau hagiografas visai nemini Jotvos (ar jotvingių) vardo, sakydamas, kad šv. Brunonas žuvo *in confinio Rusciae et Lituae* „paribyje su Rusia ir Lietuva“. Šį hagiografo pasakymą reikia suprasti, matyt, šitaip: „Jotvos krašte (pagoniškame), vienur besiribojančiame su Rusia (krikščioniška), kitur (toliau nuo Rusios) – su Lietuva (pagoniška)“ (žr. dar § 1). Svarbiausia priežastis, dėl kurios hagiografas nepaminėjo Jotvos (ar jotvingių) vardo, man rodos, buvo ta, kad hagiografas tame savo pasakyme atspindėjo tuometinės stiprios krikščioniško Kijevo valstybės (joje anksčiau yra lankęsis ir pats Brunonas¹⁰) ekspansinę politiką bei senąs pretenzijas Kijevo duoklininę Jotvą (tuomet iš dalies Kijevo apkrikštytą ir net iš dalies apslavintą) laikyti ne kieno nors kito, o būtent savo (t. y. Kijevo Rusios) nuosavybe¹¹; plg. Nestoro metraščių, kuriame sakoma, kad jau Kijevo kunigaikštis Vladimiras 983 m. nugalėjęs jotvingius ir užėmęs jų žemę.

⁸ Jo kilmės supratimas, pateiktas B. Savukyno l. c., nėra įtikimas (plg. išn. 5).

⁹ Taip mano, pvz., E. Gudavičius, – DD l. c.; idem, – Mažosios Lietuvos enciklopedija, I, 211.

¹⁰ Žr., pvz., E. Gudavičius, – DD 118, 122.

¹¹ Plg. išn. 2.